

УДК 338: 330.341.1

**НЕОСТРУКТУРА ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА В ІННОВАЦІЙНО
ОРІЄНТОВАНОМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ****Бояринова К. О., к. е. н.***Національний технічний університет України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Статтю присвячено формуванню неоструктури факторів виробництва в інноваційно орієнтованому розвитку як реакції на дію економічних законів в умовах функціонування підприємств. Досліджено економічні закони (закон вартості, закон доданої вартості, закон спадної дохідності, закон попиту, закон пропозиції, закон узвишся потреб, закон конкуренції, закон перетоку капіталу), виявлено активатори, які породжують пошук або удосконалення факторів виробництва; привід – як основну причину розвитку факторів; адаптери до дії економічних законів в процесі використання неофакторів виробництва за інноваційної орієнтації. Запропоновано трактувати неофактори виробництва як фактори, що розвивають адекватність, дієздатність та спроможність виробничо-економічної системи здійснювати динамічний розвиток за підпорядкування змінності дії економічних законів в проміжок часу відповідний стану економічного середовища функціонування. Встановлено неофактори виробництва, що інтеграційно поєднуються з традиційними для продукування економічного блага: інтелект, інноваційне мислення, динамічна здатність, потенціал, технологія, права власності, релятивний капітал, мобілізовані залучені фінанси, економічний клімат (включно з інноваційним). Окреслено застосування неофакторів виробництва під час підпорядкування функціонування підприємств економічним законам: 1) закону вартості – інтелект, технологія, інноваційне мислення; 2) закону доданої вартості – інноваційне мислення, права власності, інтелект; 3) закону спадної дохідності – інноваційне мислення, динамічна здатність; 4) закону попиту та закону пропозиції – інноваційне мислення, інтелект, релятивний капітал, права власності, технологія, економічний клімат; 5) закону узвишся потреб – потенціал, динамічна здатність, інноваційне мислення, інтелект; 6) закону конкуренції – технології (включно з управлінськими та бізнес-технологіями), динамічна здатність, інноваційне мислення, інтелект, економічний клімат; 7) закону перетоку капіталу – мобілізовані залучені фінанси, потенціал, економічний клімат (включно з інвестиційним та інноваційним). Розвиток, удосконалення та модифікація неофакторів виробництва має здійснюватись в гармонізації та узгодженні з традиційними факторами виробництва.

Ключові слова: фактори виробництва, неофактори виробництва, економічні закони, інноваційно орієнтований розвиток

© Бояринова К. О., к. е. н., 2016

UDC: 338: 330.341.1

**THE NEOSTRUCTURE OF PRODUCTION FACTORS IN
INNOVATION-ORIENTED DEVELOPMENT OF ENTERPRISES****Boiarynova K. O., PhD in Economics***National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

The article is dedicated to formation of the neostructure of production factors in innovation-oriented development as a reaction to an effect of the laws of economics under conditions of enterprise functioning. The author has researched the laws of economics (the law of value, the law of added value, the law of diminishing returns, the law of demand, the law of supply, the law of rising necessities, the law of competition, and the law of capital flow) and revealed the following elements: activators initiating search or improvement of production factors; an occasion as the main reason of factor development; adaptors adjusting to an effect of the laws of economics in the process of application of the production neofactors under conditions of innovative orientation. The author proposes to define the production neofactors as factors developing adequacy, the capacity, and the ability of a productive and economic system to carry out dynamic development in terms of obedience to changeability of an effect of the laws of economics during the period, which conforms to the economic environment conditions. The author has indicated the production neofactors, which integrate with the traditional factors in order to produce economic goods: intellect; innovative thinking; dynamic ability; potential; technology; a property right; relative capital; mobilized aggregated funds; economic climate (including innovative one). The author describes application of the production neofactors in the process of obedience of enterprise functioning to economic laws: 1) the law of value – intellect, technology, innovative thinking; 2) the law of added value – innovative thinking, property rights, intellect; 3) the law of diminishing returns – innovative thinking, dynamic ability; 4) the law of demand and the law of supply – innovative thinking, intellect, relative capital, property rights, technology, economic climate; 5) the law of rising necessities – potential, dynamic ability, innovative thinking, intellect; 6) the law of competition – technology (including managerial and business-technologies), dynamic ability, innovative thinking, intellect, economic climate; 7) the law of capital flow – mobilized aggregated resources, potential, economic climate (including investment and innovative ones). Development, improvement, and modification of the production neofactors should be carried out in conformity with the traditional production factors.

Keywords: production factors, production neofactors, laws of economics, innovation-oriented development

Актуальність проблеми. Функціонування підприємств під впливом зовнішнього середовища та внутрішньоорганізаційних процесів підлягає підпорядкуванню дії економічним законам. Ґрунтування діяльності на традиційних факторах виробництва для досягнення цільових ефектів та забезпечення функціональності в динамічно змінних умовах є недостатнім та потребує формування необазису розвитку виробничо-економічних систем. Такі чинники обумовлюють набуття нових якостей традиційних факторів виробництва та формування неофакторів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Розвиток наукової думки формує новий зміст нематеріальних факторів виробництва (інтелектуальний, когнітивний капітал, знання, інформація, соціум і т. ін.), а також факторів, що формують підґрунтя інноваційного розвитку (науково-технічний прогрес, наука, інновації). М. Кастельс визначає знання джерелом продуктивності [1]. А.А. Помилев виділяє п'ять факторів виробництва: земля, капітал, праця, знання (інформація) та воля (підприємництво, творчість) [2]. На підставі дослідження робіт із проблем стійкого розвитку, Н.В. Шандова пропонує доповнити фактори виробництва такими які виникли у процесі розвитку їх взаємодії: інноваціями й менеджментом; інформацією; екологією; соціумом [3]. Таким чином, науковцями піднімаються питання щодо удосконалення структури факторів виробництва, однак потребує подальших досліджень виявлення чинників розвитку та видозміни цих факторів під час підпорядкування функціонування підприємств економічним законам, встановлення неструктури факторів виробництва з уточненням неофакторів.

Метою дослідження є формування неструктури факторів виробництва в інноваційно орієнтованому розвитку як реакції на дію економічних законів в умовах функціонування підприємств.

Викладення основного матеріалу дослідження. Неофактори виробництва, не порушуючи наявний традиційний комплекс, створюють новий заділ для діяльності, функціонування й навіть існування промислових підприємств. Для наукового підкріплення наведених тез представимо обґрунтування неофакторів виробництва.

Для наукового підкріплення наведених тез, представимо обґрунтування неофакторів виробництва.

Інтелект. Інтелект як фактор виробництва набуває не матеріалізованої і матеріалізованої форми. Не матеріалізована проявляється у формі накопичення та розвинення знань працівників, а

також сукупного знання організації; матеріалізована форма – в інтелектуалізації засобів виробництва (автоматизація, комп'ютеризація виробничих процесів). При цьому матеріалізована форма починає заміщувати не матеріалізовану змінюючи формат засобів виробництва на інтелектуально комплектні. Інтелект у не матеріалізованій формі знань набуває ознак ресурсу, що підлягає купівлі-продажу, оренді, обміну.

Інноваційне мислення. За використання інноваційного мислення, тлумачення якого наведено в табл.1, якісно змінюється продукція, технології виробництва, відбувається компонування та розподіл ресурсів, оптимізація витрат та створюється потреба в результаті як економічного блага.

Таблиця 1 - Інноваційне мислення в тлумаченні вчених

Автор	Тлумачення
Солодуха О.В.	Спроможність до прийняття рішень, виходячи за межі пропозицій та існуючих аналогій й способів, внесення й винаходження нових методів вирішення завдань (творче, стратегічне та трансформаційне) [4]
Усольцев А. П., Шамало Т. Н.	Мислення, спрямоване на забезпечення інноваційної діяльності, здійснюване на когнітивному та інструментальному рівнях, характеризується як творче, науково-теоретичне, соціально позитивне, конструктивне, перетворювальне, практичне, політехнічне [5]
Козирева Н.А.	Вміння використовувати творчі методи генерації нових ідей та уяви для створення конкурентоспроможних на світовому ринку товарів, стратегічного планування організації, їх ефективного виробництва та збуту, вміння знаходити та з'єднувати ресурси для досягнення максимального результату [6]
Нієзбокиєв С.К.	Готовність свідомості професійно орієнтуватись в економічній політиці, розуміти механізм впровадження досягнень технічної творчості в реальну економіку та ефективно працювати над практичним освоєнням нових технічних розробок [7]

Джерело: складено на основі [4-7]

Динамічна здатність. Здатності підприємства все більше набувають ознак фактору виробництва. Комплементарія досвіду та вмінь стають визначальними чинниками у діяльності. До динамічних здатностей належать: 1) активи; 2) координаційні організаційно специфічні управлінські структури; 3) траєкторії розвитку [8]. Динамічні здатності передбачають перебування у постійному русі здатностей організації через змінність, накопичення та постійне використання, що у комплексі визначає сукупний ресурс функціонування.

Потенціал. Повертаючись до витоків трактування потенціалу – фізики, потенціалом вважається (обсяг енергії, який може бути вивільнений в результаті реалізації того або іншого впливу зовнішніх сил [9]). Відповідно до такого тлумачення, потенціал підприємства як неофактор виробництва, є активованою спрямованою енергією, що виражається в спроможності підприємства до функціонування, розвитку та здійснення виробничо-економічної діяльності.

Технологія. Технологія є комплексом організаційних заходів, операцій і прийомів, спрямованих на виготовлення, обслуговування, ремонт, експлуатацію та / або утилізування з номінальною якістю й оптимальними витратами, і обумовлених поточним рівнем розвитку науки, техніки і суспільства в цілому [10; 11]. Сучасний зміст технології розширює її за межі виробничої системи на управління, забезпечення якості, комерціалізацію та дифузії результатів виробничої діяльності. Тому вважаємо, що технологія – це фактор виробництва, який забезпечує безперервність створення цінності продукту, доведення його до споживача, дію керуючої системи підприємства на керовану.

Права власності. Ознак фактору виробництва набуває право власності як на використання природних ресурсів, так і об'єктів інтелектуальної власності. Стосовно об'єктів інтелектуальної власності, за наявності прав, – присутній ефект одночасності використання у виробництві результатів інноваційної діяльності на різних підприємствах. Таким чином право власності можна включити окремою складовою до факторів виробництва поряд з працею, капіталом, матеріалами та засобами виробництва.

Релятивний капітал. Релятивний капітал є не просто ресурсами, пов'язаними з зовнішніми відносинами фірми, тобто відносинами з покупцями, постачальниками, іншими контрагентами, а як здатність компанії успішно взаємодіяти із зовнішніми суб'єктами, встановлювати ефективні контакти з партнерами [12; 13; 14]. Такий капітал вважається ринковим активом підприємства, що передбачає взаємодію як зі споживачем, так і з іншими суб'єктами ринку – інвесторами, банківським сектором, державними органами, постачальниками, суб'єктами інноваційної інфраструктури і т. ін. Наявність такої взаємодії через економічні відносини стає неофактором виробництва, без використання якого виробничі процеси не матимуть сенсу, як і корисність функціонування підприємства.

Виокремлення релятивного капіталу від інтелектуального, складовою якого він вважається, визвано тим, що такий капітал є міжпартнерською власністю, а не конкретної організації, на відміну від людського, структурного чи організаційного капіталу.

Мобілізовані залучені фінанси. Швидка зміна видів продуктів, їх модифікація та інноваційне оновлення зміщує акцент на застосуванні не власного капіталу, а залученого, де залучений капітал набуває ознак фінансового активу підприємства, а власний стає тільки

накопичувальною базою. Здійснюється обіг залучених коштів, на основі яких отримується прибуток з подальшим розподіленням: виплата боргу, введення в обіг, накопичення у власний капітал. Фактично відбувається функціонування підприємства через використання не власних фінансових ресурсів.

Економічний клімат. Фактором, що формує умови для залучення благ на підприємство є економічний клімат, що обумовлює процеси, методи, інтерес та активність залучення. В ресурсному контексті клімат є ресурсом, що використовується у виробничо-економічних процесах, як засіб реалізації інвестиційної діяльності (інвестиційний клімат), підприємництва (підприємницький, діловий), інновацій (інноваційний клімат) і т. ін.

Застосування неофакторів виробництва формує адаптивність функціонування підприємств в умовах дії економічних законів (рис. 1).

Закон вартості, відповідно трудовій теорії вартості, це об'єктивний економічний закон, який регулює зв'язки між товаровиробниками, розподіл і стимулювання суспільної праці в умовах товарно-грошових відносин, згідно з яким виробництво та обмін товарами здійснюються на основі їх вартості, величина якої вимірюється суспільно необхідними витратами праці, рівнем попиту і пропозиції [15]. Вмістність у товарах нематеріальної компоненти створює протиріччя, за якого вартість товарів з інтелектуальною, новаторською складовою стає вищою за того ж використання уречевленої праці, рівнем попиту та пропозиції. Прагнення закладу у вартість продукції незалежної, відмінної складової, яка б відрізнялась від традиційного її формування формує адаптер для підприємств сучасної дії закону – вимірність вартості продуктів матеріалізованою працею та матеріалізованим інтелектом, що породжує застосування неофакторів виробництва: інтелект, технологію, інноваційне мислення.

Закон доданої вартості характеризує об'єктивний процес здійснення індивідуального виробництва, пов'язаний зі створення найманими працівниками вартості поверх вартості власної робочої сили та її привласнення власниками засобів виробництва [16]. Відповідно даного закону, горизонт вартості продуктів розширюється, включаючи й прибуток виробника, розмір якого в ринкових умовах функціонування залежатиме не стільки від використання інших факторів виробництва та відсотку закладеної рентабельності, скільки формуватиметься під впливом конкурентного середовища, інноваційного рівня товару та потреби споживачів у ньому.

Економічні закони ① Закон вартості ② Закон доданої вартості ③ Закон спадної дохідності ④ Закон попиту, закон пропозиції ⑤ Закон узвищення потреб ⑥ Закон конкуренції ⑦ Закон перетоку капіталу

Рис. 1. Логіко-структурна схема розвитку факторів виробництва як адаптації виробничо-економічної системи до змінності дії економічних законів

Джерело: складено автором (з урахуванням традиційних факторів виробництва згідно [2; 20-23])

Нехтування такими факторами впливу, за умов високої вартості ресурсів може знизити додану вартість до мінімальної, що не забезпечуватиме достатній рівень для функціонування підприємства. В результаті зростає значущість закладення якісних складових в додану вартість порівняно з кількісними. Адаптером для підприємства у цьому випадку є закладення у додану вартість трансформованих у грошовий еквівалент якісних нематеріальних ресурсів, що породжує активне використання у виробництві таких факторів як інноваційне мислення, права власності, інтелект.

Відповідно теорії спадної дохідності, однойменний закон визначає, що за незмінних технічних умов послідовне збільшення на одиницю витрат одного із факторів виробництва (капіталу, праці, землі) за незмінності величини інших приносить знижену віддачу у виді приросту продукції [15]. Тобто присутність домінантного фактору не призводить до збільшення доходу такими ж темпами. Таким чином, підлягає необхідності зміна комбінації виробничих факторів через певні проміжки часу, збалансовуючи та гармонізуючи якісно-кількісний склад кожного. Відповідно цьому закону функціонування промислового підприємства має концентруватись не тільки на виробництві продукції як економічного блага, але й структуризації та комплектації факторів виробництва за якісною прогресією на основі розширеного та інноваційного відтворення. При чому удосконалення, модифікація, розвиток факторів має здійснюватись в гармонізації та узгодженні з іншими виробничими факторами. Таким чином, до досліджуваних факторів додаються інноваційне мислення та динамічні здатності організації.

Згідно закону попиту його величина на товар знижується з зростанням ціни і навпаки [15]. Сучасний контекст економічного розвитку обумовлює орієнтацію промислових підприємств на приховані потреби споживачів або ж на формування цих потреб. Фактично створюються або удосконалюються продукти, які є новими в споживчому мисленні та потребують функціональної інтелектуалізації через передвпровадницьке клієнтське навчання (на основі еволюційних процесів, підготовки) та поствпровадницьке (через адаптаційні процеси сприйняття необхідності продуктів). У промисловому секторі така інтелектуалізація здійснюється за умов відкритої взаємодії з замовниками у створення та розробленні продуктів, технологій і т. ін.

Закон пропозиції передбачає, що ріст цін на товар збільшує обсяг пропозиції за інших рівних умов [17]. Ураховуючи зміст закону пропозиції, за високого рівня конкуренції виробники прагнуть створювати та реалізовувати невеликі обсяги продукції з високим рівнем унікальності, або вміщенням компонент, які можуть вироблятися тільки окремим підприємством, постійно оновлюючи чи модернізуючи продукти, що обумовлює високу ціну. Це визначає застосування, як факторів виробництва, інноваційного мислення, інтелекту, релятивного капіталу, прав власності та технологій, економічного клімату.

Закон узвишся потреб виражає зростання та удосконалення потреб суспільства з розвитком продуктивних сил та культури [18]. Відповідно до закону відбувається якісна зміна вимог до виробничо-економічної системи, їх продуктивності у формуванні сукупного економічного продукту, зростає необхідність розвитку економічних можливостей та спроможностей, формування їх заділу до настання потреби. Фактори виробництва при цьому доповнюються потенціалом, динамічними здатностями, інноваційним мисленням, інтелектом.

Закон конкуренції говорить про те, що кожний товаровиробник та інші учасники ринку намагаються отримати найбільш вигідні умови виробництва та збуту, а також користування капіталом [15]. Високий рівень конкуренції породжує потребу у використанні факторів виробництва відмінних від наявних або модифікованих таким чином, що іншим товаровиробникам було б їх складно відтворити. Задля цього починають використовуватись технології, включно з управлінськими та бізнес-технологіями, динамічні здатності, інноваційне мислення, інтелект, економічний клімат.

Відповідно до закону перетоку капіталу, рух капіталу з одних галузей в інші відбувається під впливом господарської кон'юнктури та можливості отримати на цій основі прибуток вище середнього [19]. Між товаровиробниками відбувається боротьба за капітал, що виражається у розвитку інноваційного потенціалу та економічного клімату (інвестиційного, інноваційного), які починають використовуватись як фактори виробництва. За обмеженості фінансових ресурсів ознак фактору виробництва набуває залучений капітал і інвестиції.

Висновки. Таким чином, неофактори виробництва є факторами, що у поєднанні з традиційними розвивають адекватність, дієздатність та спроможність виробничо-економічної системи здійснювати динамічний розвиток за підпорядковування змінності дії економічних законів в проміжок часу відповідний стану економічного середовища функціонування. Формування неструктури факторів виробництва, включно з неофакторами (інтелект, інноваційне мислення, динамічна здатність, потенціал, технологія, права власності, релятивний капітал, мобілізовані залучені фінанси, економічний клімат (включно з інноваційним) обумовлено активаторами, які породжують пошук нових або удосконалення існуючих факторів виробництва, а також основними причинами (приводами) розвитку факторів, які на основі адаптерів до дії економічних законів створюють умови для розвитку підприємств з інноваційною орієнтацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс / Пер. с англ. Под научн. ред. О.И. Шкаратана. М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Помылев А.А. Информационная экономика: эволюционный подход к анализу / А.А. Помылев // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – Выпуск № 45. том 19. – С. 197- 202.
3. Шандова Н. В. Рушійні сили стійкого розвитку промислового підприємства / Н.В. Шандова // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 54. – С. 354-362.
4. Солодуха О.В. О необходимости развития инновационного мышления в менеджменте [Электронный ресурс] / О.В. Солодуха // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. Додаток. Тези доповіді V III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні інформаційні технології в економіці та управління підприємствами, програмами та проектами», 2010. – Режим доступа: http://director.at.ua/innovacionnoe_myshlenie_v_menedzhmente_solodukha.pdf
5. Усольцев А.П. Понятие инновационного мышления / А.П. Усольцев, Т.Н. Шамало // Педагогическое образование в России. – № 1. – 2014. – С. 94-98.
6. Козырева Н.А. Программа формирования инновационного мышления у детей и подростков через разработку игр и игрушек [Электронный ресурс] / Н.А. Козырева // Доклад на интернет-конференции «Педагогика и ТРИЗ: проблемы интеграции и развития», Саратов, 2008. – Режим доступа: http://kozyreva.ucoz.ru/load/programma_formirovaniya_innovacionnogo_myshlenija/10-1-0-178

7. Ниёзбокиев С.К. Педагогические условия развития инновационного мышления у студентов инженерно – технологического профиля в процессе реализации кредитной технологии обучения в вузе: автореф. дис.к.п.н.: 047.016.01 / С.К. Ниёзбокиев. – Душанбе, 2013. – 25 с.
8. Тис Д. Дж. Динамические способности фирмы и стратегическое управление / Тис Д. Дж., Пизано Г., Шуен Э. // Вестник СПбГУ. Сер. Менеджмент. – 2003. – Вып. 4. – С. 133—184.
9. Кузнецов Ю.В. Потенциал предприятия и его структура [Электронный ресурс] / Ю.В. Кузнецов, П.Ю. Нартов // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Экономические науки. – 2012. – № 2. – Режим доступа: <http://vestnik.samgtu.ru/uploads/series/1/16/108/2012-2-6-0028.pdf>
10. Рассел Д. Технология. / Д. Рассел – VSD, 2012. – 106 с.
11. Технология [Электронный ресурс]// Википедия – свободная энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Технология>.
12. Гаранина Т.А. Интеллектуальный капитал организации как фактор создания ценности бизнеса: определение, оценка и управление: автореф. дис.... канд. экон. наук: 08.00.05 / «Экономика и управление народным хозяйством» / С.Пб гос. ун-т. / Т.А. Гаранина. — С-Пб. 2009. — 23 с.
13. Гончаренко М.Л. Проблемы идентификации интеллектуального капитала организации / М.Л. Гончаренко // Экономика и управление. – 2012. – № 5. – С. 102-106.
14. Радіонова І.Ф. Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал економіки: розмежування понять і явищ / І.Ф. Радіонова, В.І. Усик // Актуальні проблеми економіки. – 2011. –№10. – С. 56-65.
15. Большой экономический словарь. — М.: Институт новой экономики. А.Н. Азрилиян. 1997. – 574 с.
16. Хлынин Э.В. Определение экономических законов, которые выполняются при осуществлении процесса воспроизводства основного капитала / Э.В. Хлынин, Н.И. Коровкина // Известия тульского государственного университета. экономические и юридические науки. – 2014. – № 3-1. – С. 94-104.
17. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева – 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М., 1999. – 479 с.
18. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые данные. – М. : Большая рос. энцикл., 2003. – 3 электрон. опт. диска (CD-ROM) : цв. – (Золотой фонд российских энциклопедий). – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/article006042.html>

19. Внешнеэкономический толковый словарь. [Электронный ресурс] — М.: ИНФРА-М, Термика. И. П. Фаминский, 2001. – Режим доступа: http://foreign_economic.academic.ru/1194
20. Сей Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сей; Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ф. Бастиа . – Дело, 2000. – 232 с.
21. Лютке Х.. Продуктивные силы как системообразующее понятие в учении Фридриха Листа [Электронный ресурс] / Хайнц Лютке, Н. Мальчевский // Философская культура. – 2005. – № 2. – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/proekty/metafizik/fk206.html>
22. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М: Прогресс, 1992. – 231 с.
23. Кларк Дж. Распределение богатства / Дж. Кларк; пер. А. Бесчинского, Д. Страшунского ; науч. ред. А. А. Белых, А. В. Полетаев; послеслов. Р. Н. Энтов. – М. : Экономика, 1992. – 447 с.